

Izvorni znanstveni rad
UDK: 316.356
Primljeno: 09. 12. 1994.

Vjeran Katunarić
*Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

MOĆ I ETNONACIONALIZAM

SAŽETAK

Činjenica da moderni razvitak ne umanjuje važnost etnonacionalnog identiteta i sukobljavanja, i da povećava broj nacija-država objašnjena je kao učinak dvostrukog obrasca konjunkturalnog djelovanja modernih elita, kako liberalnih tako i boljševičkih. Prvi obrazac ima univerzalističku legitimaciju a zasniva se na širenju ekonomske i (vojno)političke moći u međunarodnim razmjerima: putem svjetskog tržišta i (vojno)političkih saveza. Taj je obrazac kronično nepouzdan zbog cikličnih privrednih kriza i i političkih sporova i sukoba. Drugi je obrazac partikularistički i zasniva se na dubinskom spajanju moći i ugleda elita lokalnog kolektivnog članstva i značenja u smislu etnonacionalnog identiteta i nacije-države. Taj je obrazac ukorijenjivanja moći pouzdaniji i "familijaran", budući da masa etnonacionalne većine lakše podnosi privredne i političke potrese u režiji domaćih nego stranih aktera moći. Zbog toga etnonacionalni korporativizam predstavlja okosnicu suvremenih a vjerojatno i budućih (dez)integracijskih procesa, odnosno cik-cak pomaka u sustavima moći zapadnih i nezapadnih društava.

Kontinuitet političke moći i kolektivnog identiteta

Valovi nacionalizma i etničkog sukobljavanja svojstveni su modernom društvu u velikom vremenskom i prostornom rasponu, od francuske revolucije do suvremene Istočne Evrope, od Sri Lanke do kanadskog Quebeca. Taj je fenomen postao povodom za reviziju klasične teorije modernizacije. Ta je teorija pretpostavljala da će širenje tržišta, demokratskih ustanova, urbanizacije, obrazovanja i ujednačenije raspodjele resursa smanjiti važnost etničkog identiteta, solidarnosti i sukobljavanja, a povećati međuetničku toleranciju i socijetalne, poprečne interesne veze i oblike grupiranja (usp. Parsons, 1992; Touraine, 1992). U kritici modernističkog poimanja prednjače teoretičari etničke kompeticije. Oni tvrde da spomenuti uvjeti modernizacije uglavnom proizvode obrnuti učinak. Pri tome ističu dinamiku moći i pojavu novih političkih elita. Nove elite u polietničkim društvima okupljaju ljude na osnovi etničke pripadnosti, što vodi u natjecateljske odnose a ovi u sukobe. To nije anakronizam

nego, dapače, djelotvoran oblik kolektivne akcije za postizanje ciljeva koji se ne mogu postići klasnim, profesionalnim i drugim oblicima kolektivne akcije. I sam etnički identitet u takvim uvjetima predstavlja novu konstrukciju. Nju potiču i pridružuju joj se ljudi koji u etnopolitici vide priliku za povećanje društvenog ugleda, imovinske koristi ili političkog dobitka (Olzak i Nagel, 1986; Belanger i Pinard, 1991; Furtado i Hechter, 1992; Štulhofer, 1993; Katunarić, 1993; Hodson et al., 1994).

Takvo viđenje etnonacionalizma, kao puta kojim se povećava i policentrično širi moć u društvu i odgovarajuća interesna motivacija sudionika, poticajno je i moguće ga je primijeniti u razmatranju suvremenog vala etnonacionalizma - ali uz dva ograničavajuća uvjeta.¹

Prvo, pretpostavka da se veliki broj ljudi uključuje u etnonacionalne pokrete iz osobnih interesa za probitkom teško je dokaziva i jednostrana, premda takva motivacija, sama ili pomiješana s entuzijazmom, može obilježavati ponašanje u početnoj fazi pokreta, kada se nastoji prikupiti što veći broj sudionika. Tada su očekivanja i najviša, osobito stoga što ih potencira vodstvo pokreta. Objektivno i na duži period gledajući, šanse mase sudionika za realnim dobitkom, kao recimo u lutrijama, relativno su male. Zapravo, uspješna kolektivna mobilizacija, od klasičnih revolucija do etnonacionalnih pokreta, proizvodi dvije vrste nagrada: materijalne i simboličke, "opipljive" i "iluzorne" (potonje Kellas /1991, 54/ naziva "psihičkim prihodima"). Količina prvih nagrada uvjetovana je karakteristikama socijalne stratifikacije. Mobilizacija ne poništava (staru, postojeću) društvenu stratifikaciju, nego je dograđuje. Ona djeluje katalitički na izmjenu relativnog položaja nekih skupina (o odnosu intelektualaca, političkih funkcionera i administrativnih kadrova u različitim fazama nacionalnih pokreta - vidi: Coakley, 1992). U efektivnom smislu, to je parabolino kretanje. Mobilizacija inducira i širi osjećaj homogenosti i jednakosti pa i osjećaj sigurnosti i moći u kolektivnom "mi". To je njezina subjektivna i simbolička snaga. Tvrdi resursi - politički (položaji u novom vodstvu i vlasti) i ekonomski (imovinske prednosti ili povlastice) - raspodjeljuju se, međutim, u ograničenom opsegu, u krugu elita i njezinih klijentelskih mreža. Nakon završetka parabolino kretanja, taj se monopolski obrazac konsolidira, relegitimira i preimenuje. On ističe novi politički atribut, demokraciju, ali iznad svega svoje nacionalno ime. Etnonacionalizam u polietničkoj državi, u smislu dobivanja tvrdih resursa, "racionalniji" je za jedan novi, ali relativno mali broj ljudi koji u starom

¹ Etnonacionalizam označava stav koji naglašava partikularističku, a ne univerzalističku osnovu nacije/države; on podrazumijeva da država pripada posebice jednom određenom narodu, a ne svim narodima ili etničkim/nacionalnim skupinama koje žive u državi (usp. Keating, 1989; Rigges, 1991; Connor, 1993).

poretku nisu mogli naći ili zadržati ulogu ili položaj osobno visoke koristi. Za ostale, većinu, etnonacionalizam predstavlja simboličku naknadu, oblik kolektivne pripadnosti i značenja koji više odgovara njihovim osjećajima i predodžbama društvene bliskosti. Takav odnos prema kolektivnom teško je svrstati u kategoriju kalkulativnog djelovanja, osobito kada dezintegracija polietničke države i društva, kao posljedica kolektivne akcije na osnovi etničkog udruživanja, uključuje etničke sukobe, ratove i, zbog toga, ekonomsko propadanje i bijedu. Prosječan pripadnik (nove) nacije zadovoljan je što sada živi na svom tlu, a istovremeno nezadovoljan svojom materijalnom situacijom. (Harrowitz ističe da se u gotovo svim slučajevima secesionističkih pokreta u trećem svijetu može govoriti samo o "racionalnim interesima" elita - Harrowitz, 1985, 132). Pa ipak, taj isti čovjek, na kraju "parabole", neće jedno uvjetovati drugim. On neće smatrati da je etnonacionalna akcija bila pogrešna i uzrokovala pogoršanje njegova materijalnog položaja. Kao što opravdano ističe Elster, neke subjektivne preferencije nisu podložne promjenama, premda su međusobno proturječne (Elster, 1986, 105). Na istu stvar i konkretnije upozorava Armstrong povodom etnonacionalizma u bivšem Sovjetskom Savezu, ističući "autonomiju etničkog identiteta": ljudi nisu spremni da svoje interese vide isključivo u materijalnom svjetlu, kao pitanja "kruha i maslaca" (Armstrong, 1992).

Iako je očito da etnonacionalizam nije nužno racionalniji put političke i ekonomske modernizacije, osobito kada vodi u trajne sukobe, ne postoje ni suprotni dokazi o višoj racionalnosti putem internacionalizacije privrede i ograničavanja nacionalnog suvereniteta, osobito u slučaju zemalja Trećeg svijeta i nekolonijalnih oligarhijskih veza (usp. Bamyeh, 1993). Oba procesa, dezintegrativni i integrativni, proizvode posljedice koje većina ljudi ne može "ekonomski" ili na neki drugi uobičajeni način racionalizirati. "Sada nam je bolje jer smo siromašni i zakinuti na svom tlu" nije logički koherentan sud.

Procesi (dez)integracije koji dovode do takva ishoda uzrokovani su pomacima u sustavima moći, djelovanjima elita koje se prije svega služe elementom fizičke ili ekonomske prisile, što uvjetuje raskole, premještanja, povezivanja i druge promjene u odnosima među velikim skupinama ljudi. Promjene na tržištu, političke borbe kao i ratovi mehanizmi su koji pokreću i dovode u pitanje sudbinu mase ljudi, neovisno o tome jesu li oni za takve promjene dali svoj svjesni i javni pristanak ili nisu. Oni se s takvom fatalnošću, zapravo, ne mogu pogađati nego je reinterpetirati na subjektivno najpogodniji način, u obliku vjerskog ili sekularnog mita o sudbinskoj zajednici, jednog kolektivnog identiteta koji smisaono najviše apsorbira fatalnost, kontingentnost, objektivnu neuračunljivost zbivanja. Vjerojatno zbog toga većina lakše podnosi lošu sudbinu u nacionalnom nego u internacionalnom okviru, kao što radije pate ili umiru u krugu obitelji nego u bolnici. Nacionalni okvir najuspješnije

podražava intimnost u velikoj skupini, "osjećaj srodstva" izvan obitelji (Connor, 1993).

Prema tome, etnonacionalizam spaja racionalnost i iracionalnost kolektivnog djelovanja, koncentraciju tvrdih resursa moći u rukama elita sa simboličkim dobitkom većine u smislu osjećaja autentičnog kolektivnog pripadanja.

Drugo, etnička mobilizacija nužno ne rađa sasma nove političke elite. Ona može produžiti, u različitim aranžmanima (od preimenovanja političke stranke do prijelaza i konverzija u druge stranke), vijek opstanka starih političkih elita ili glavnini njezinih doskorašnjih ili nekadašnjih pripadnika (na primjeru bivšeg Sovjetskog Saveza vidi: Furtado i Hechter, 1992). To vrijedi i za slučaj bivše Jugoslavije. Raspad druge Jugoslavije i stvaranje niza samostalnih država ne može se uklopiti u samo jedan od tri povijesna idealna tipa nacije i nacionalizma (kako ih razlikuje Mann, 1993, 730): onaj koji "jača (postojeću) državu" (npr. Engleska), onaj koji "stvara (novu) državu" (npr. Njemačka), i onaj koji "podriva (postojeću) državu" (npr. austrijske zemlje). Iako su nacije minirale staru državu (jugoslavensku), što ulazi u treći tip nacionalizma, one su već imale infrastrukturu za samostalnu državu prisvojenu zahvaljujući policentričnom rastu bivše zajedničke države. Hrvatska je bila republika unutar Jugoslavije i, uvjetno govoreći, imala je, izuzev vojske i dijela policije, svoj partijski i civilni državni aparat te (bez obzira na osporavanje Srbije) definirane teoritorijalne granice (koje su u međuvremenu međunarodno priznate). Zahvaljujući tome, hrvatska nacija i nacionalizam ima i karakteristike prvog tipa, tj. "jačanja države". Isto tako, inzistiranje Srbije krajem osamdesetih na recentralizaciji zajedničke države u ime opstanka svih Srba u jednoj državi podrivalo je postojeći, polukonfederalni oblik države a jačalo stariji, unitaristički oblik države (opreku je izražavala glasovita krilatica "Slaba Srbija, jaka Jugoslavija"). Prema tome: a) sve su članice jačale jednu a podrivale drugu dimenziju zajedničke države, i b) nove samostalne države izrasle su iz elemenata subnacionalnih država unutar bivše zajedničke države.

U analogiji s tipom nacije koja "jača državu", valja istaknuti činjenicu da su tisuće ljudi u birokraciji (državnoj administraciji i vojsci), kao i članova njihovih obitelji, ovisili i o opstanku i o jačanju države (Mann, 1993, 733-4). Stoga su oni postali, u datom trenutku, iako ne samo oni, zagovornici ekstremnog nacionalizma. Takva je birokracija "superlojalna" (Mann, 1993, 734). Osnovni razlog takva ponašanja jest opstanak na poslu i u vlasti. Zato takva skupina zdušno prihvaća nove (nacionalne) atribute moći. (U našem slučaju vojska i dio policije priklonila se srbijanskoj strani, a veći dio državne, a vjerojatno i stare partijske, administracije, hrvatskoj strani. Pod novim atributima, rastrgnuti dijelovi stare zajedničke države

prerasli su u samostalne organizme nacija-država. Nesrpske nacije kompletirane su, dakako, vlastitim vojskama).

Najposlije, u ovom slučaju postoji i kontinuitet nacionalnog identiteta. Tako HDZ u Hrvatskoj, kao niti jedna stranka na vlasti u Sloveniji, Makedoniji i Srbiji, nije konstruktor (novog) državnacionalnog identiteta (ni u maksimalističkoj varijanti državne ideje, koja uključuje sunarodnjake iz susjednih država, ni u minimalističkoj, koja samo uključuje narod, etnaciju, na području postojeće države). Vodeće stranke naglasile su i antagonizirale nacionalni identitet te provele masovnu mobilizaciju, ali opsegu i sadržaju identiteta nisu nešto bitno novo dodale.

Sustavi moći, konjunkturni ciklusi i etnonacionalizam

Prijelaz u idući oblik države i kolektivnog identiteta određen je prethodnim stanjem. Takva situacija prividno je kaotična, kontingentni su ishodi strukturirani. Prema riječima Terry Karl:

“Čak usred strahovite nesigurnosti izazvane prijelaskom režima, kada se čini da prisile najviše popuštaju i da su mogući široki rasponi ishoda, odluke koje donose različiti akteri odgovaraju i uvjetovane su tipovima socioekonomskih struktura i političkih institucija koje su već prisutne” (citirano prema Bratton i van de Walle, 1994, 456).

Taj determinizam, “tipove socioekonomskih struktura i političkih institucija”, koji se putem nacije legitimira i imenuje, ovdje ćemo pojmiti kao *sustav moći*. To je poredak unutar gornje društvene klase u kojemu jedna vrsta elita ima prioritet u odnosu na druge (o toj koncepciji opširnije u: Katunarić, 1994).

Jedan sustav daje prioritet političkim elitama nad ekonomskim (bivša socijalistička društva kojih politokratska matrica još uvijek traje). Takav odnos općenito je izražen u primatu kolektivnih dobara ili interesa (“klasni” odnosno “nacionalni interesi”) nad privatnima, u sklonosti etatističkoj regulaciji (uključujući i različite oblike paternalističkih odnosa između države i privatnih poduzetnika ili uopće države i građana, uz istovremeno suzbijanje autonomnih udruženja i organizacija). Takav sustav stvara i održava nadnacionalne države i međunarodne saveze te polietničku strukturu društva pretežno se oslanjajući na mehanizme fizičke prisile i političkog nadzora (iskustvo sovjetske hemisfere).

Drugi sustav daje prioritet ekonomskim elitama, što karakterizira zapadne zemlje u ciklusima međunarodnog ekonomskog rasta i stabilnosti zasnovanih na privatnim

poticajima i ulaganjima. To je izraženo u primatu privatnih dobara ili interesa nad kolektivnim ili javnim. Privreda teži međunarodnom povezivanju, dok su političko upravljanje i sociokulturne vrijednosti više ograničene na nacionalni prostor. Stvaranje i održavanje nadnacionalnoga političkog i sociokulturnog prostora uvjetovano je prethodnom konsolidacijom zajedničkoga privrednog prostora (novi evropski projekt koji zamjenjuje nadnacionalni prostor vladanja Svete Alijanse).

Treći sustav jest nestabilna kombinacija prva dva, "tranzitivan", ali i "cikličan", u vremenski neograničenom smislu. On karakterizira zemlje Trećeg svijeta i zemlje bivšeg Istočnog bloka, koje laviraju između politika nacionalne nezavisnosti, kada se nacionalni resursi proglašavaju najvećim općim dobrom, i politika zavisnosti, kad te resurse raspačava sprega domaće elite i poduzeća iz razvijenih zemalja.

Težnja sustava moći da se širi a u isto vrijeme sebi osigura lokalno uporište, kao najsolidnije, daje mu dvoličan izgled. Gotovo sve suvremene zemlje ugradile su elemente modernog univerzalizma u svoje ustave. Time ističu načelnu spremnost da unutar vlastitog društva, nacije-države (multietnički) i izvana (internacionalno) osiguraju uvjete za ravnopravno (su)djelovanje svih pojedinaca i skupina. U stvarnosti, međutim, ta se načela specifičnom zakonskom regulativom krše, ali diskretno i prešutno odobreno od društvene (etnonacionalne) većine, no ipak nezakonski (o različitim oblicima diskriminativne prakse vidi /M.G./ Smith, 1986). Na kraju krajeva, sama nacija-država počiva na monopolnom načelu i isključivanju, podrazumijevajući da njezini članovi (državljeni), za razliku od nečlanova (nedržavljana), imaju prioritet ili isključivo pravo korištenja ograničenih resursa (najprije radnih mjesta) - što se u punoj snazi pokazuje u današnjoj imigracijskoj a posebno izbjegličko-prognaničkoj krizi, kao pitanje "kontrola granica" (Morokvasic et al, 1994, 131).

Za našu temu važnije je, međutim, što odnos univerzalizacije-partikularizacije, uključivanja-isključivanja, vremenski varira u modernoj epohi, čime je obilježeno ambivalentno ponašanje vodećih elita u svijetu. One su stvarale ili prenosile oba uzora modernih svjetskih ideologija: integrativne, kao svjetsku privredu i svjetski socijalizam, i dezintegrativne, kao naciju-državu i nacionalizam. Potonji uzor ipak se mnogo lakše prenosio iz centra na periferiju nego onaj prvi.

Varijabilan odnos između sustava moći i etnonacionalizma može se opisati na tri razine: ideologijskoj, strategijskoj i institucionalnoj (nacionalna država).

Kao što ističe Chirot, liberalizam, socijalizam i korporativizam, tri glavne ideološke struje u prošlom i ovom stoljeću, "operiraju unutar okvira rastućeg nacionalizma" (Chirot, 1986, 295). Ta dvoličnost modernih ideologija ne pokazuje

se odjednom, nego u periodičnim varijacijama. Ideološku dinamiku obilježavaju "cik-cak" pomaci.

Ti pomaci ujedno manifestiraju stratešku razinu oblikovanja moći: metode upravljanja kojima se elite služe da bi održale na okupu dijelove društva što ih kontroliraju, izravno ili neizravno, kod kuće ili u inozemstvu, nacionalno ili internacionalno, rasno ili multirasno. Tako pomake od univerzalističke velikodušnosti prema nacionalističkoj ili rasističkoj uskogrudnosti i natrag, kao i od mira prema ratu i obratno, Wallerstein objašnjava kao dva lica svjetskog kapitalizma. Žarište te strategije, o kojoj ovisi ideologijski profil nekog razdoblja kapitalizma, jest ostvarivanje optimalnih ekonomskih učinaka u različitim povoljnim i nepovoljnim uvjetima u domaćim i međunarodnim odnosima. Po Wallersteinu, moderni univerzalizam uzrokovan je ekspanzijom kapitalističkih interesa na svjetskom tržištu, a "zahtjevi za univerzalnošću najjači su među dominantom buržoazijom smještenom u centralnim područjima" (Wallerstein, 1991, 156). U periodima recesije, protekcionizma i restriktivne politike na svjetskom tržištu, rasizam i nacionalizam postaju prioritetnim vrijednostima za centralne elite, ali i društvene većine u centralnim zemljama.

Takve oscilacije nisu, međutim, svojstvene samo dominantnom liberalnom kapitalizmu. I sam Wallerstein nedavno je primijetio: "Stara ljevica govorila je univerzalističkim jezikom, ali je prakticirala partikularističku politiku" (Wallerstein, 1994, 14). Kao što detaljno opisuje Connor (1984), marksističko-lenjinistička teorija i strategija svodila se na taktiziranje s nacionalnim pitanjem, dok ono nije postalo najvažnijom strateškom točkom. Boljševizam je najprije pokušao nacionalizam kooptirati, zatim poricati a potom s njim očijukati - prije svega s tradicionalnim nacionalizmom većinske etnonacionalne skupine. Svaki put, međutim, rezultati zaokreta nisu bili poništavajući, "zero sum". Neke su političke elite uvijek napravile profit - ili od čistki ili od liberalizacije, čvršćeg ili labavijeg povezivanja između perifernih i centralnih krugova elite. Pa ipak, tendencija dezintegracije složene države u nacije-države bila je jača i funkcionalnija. Ona je bolje služila interesu nagomilavanja političke moći tako što se ova umnožava - najprije putem labave federacije a zatim putem formiranja niza nezavisnih država.

Nacionalizam je također, i zbog istog osnovnog razloga, prevladavao među lijevo orijentiranim antikolonijalnim pokretima u Trećem svijetu nakon drugog svjetskog rata (Hobsbawm, 1992). Ljevičarske stranke, ali i liberalne, koje su pokušale igrati na drugu kartu a ne na etničku pripadnost, tj. "etnički stranački sustav", ostajale su bez mjesta u parlamentima (Horowitz, 1985, 340).

Sveukupno, od rane kooptacije (u smislu Staljinova "nacionalnog i kolonijalnog pitanja") do skorašnjih preobraćenja komunističkih partija u nacionalne stranke u Istočnoj Evropi, politokratski sustav moći traži najpogodniji način kako bi osigurao masovnu podršku. On deklarativno štiti opća (klasna ili nacionalna) dobra, i za to zaista dobiva masovnu podršku, ali, praktično samo elita i njezini klijenti raspolažu tim dobrima. Takva masovna podrška pridobivana je najprije u razdoblju socijalističkog elana, entuzijastično, zatim terorom a potom "organiziranim konsenzusom" (Zaslavski, 1985). Napokon, uvođenjem višestranačja, najprobitačniji put do masovne podrške vodi u dramatisiranje nacionalnog pitanja i etničku mobilizaciju koja u krajnjim slučajevima završava ratnom mobilizacijom i etničkim čišćenjem (Kaldor, 1992). Činjenica da boljševizam tako prelazi u drugi autoritarni, pa i fašistoidni tip vladavine ne mijenja osnovnu strukturu moći, nego njezin legitimacijski sadržaj i, dakako, veličinu rušilačkih posljedica.

Temeljna institucionalna razina strukturiranja moći sukladna je novijoj povijesti nastanka država zasnovanih na hegemoniji jedne etnonacionalne skupine (Smith, 1986). To je proces nagomilavanja i lokalne koncentracije političke moći u modernoj epohi koji je paralelan procesu transnacionalne akumulacije i koncentracije ekonomske moći. Proces nagomilavanja političke moći (uključujući vojnu) putem nacionalne države širi se od (zapadnog) centra prema (nezapadnoj) periferiji. On se ostvaruje i s većim uspjehom od ekonomske modernizacije. Nacionalizam, s jedne strane, služi kao zaštita od strane dominacije, a s druge, kao pokriće za unutrašnju dominaciju. To je djelotvoran oblik moći, budući da se ljudi, u nedostatku drugih opcija, i dobrovoljno i prisilno priklanjaju domaćoj vlasti, ma kako ona u njihovo ime traljavo upravljala dobrima.

Postavlja se pitanje primiče li se takav obrazac moći mnogobrojnim etnojezičnim zajednicama kao svojim zlatnim rudnicima. Ako je tako, to bi značilo da sadašnji broj od blizu 200 nacija-država nije ni izdaleka konačan, budući da u svijetu postoji više od 8.000 etnojezičnih zajednica koje nemaju svoju državu (Armstrong, 1982; Wallerstein, 1990). Takva pretpostavka o budućem balkanskom političkom krajoliku svijeta malo je vjerojatna, budući da su postojeće države, kao i one koje će možda još nastajati na takvoj osnovi, dobro pripremljene za suzbijanje težnji prema daljnjem cijepanju svojih teritorija. To, doduše, ne isključuje samu težnju za rastom moći na osnovi konjunkturalizacije etničkog identiteta, kao ni daljnje sukobe s tim u vezi. Tu presuđuje jedna druga stvar. O dosadašnjem broju nacija-država izraslih iz polietničkih država s neriješenim problemima međusobnih granica odlučivalo se ne toliko na osnovi Povelje Ujedinjenih Naroda - neodređenost i operativna neprovedljivost pojma "narod", kao nosioca "prava na samoodređenje", u slučajevima etnički miješanih prostora vuče se još od Lenjina, Wilsona, Versajskog ugovora i Vijeća naroda (usp.

Moynihan, 1993; Stavenhagen, 1993) - koliko na osnovi arbitriranja velikih sila u lokalnim sukobima (Noiriel, 1992). Tako je i danas na bivšem jugoslavenskom prostoru. Pokušaj Badinterove komisije da uz preporuku priznavanja novih država na tom prostoru doda kao uvjet zaštitu manjina u okviru novonastalih država, doista predstavlja pomak u praksi međunarodne zajednice, odnosno velikih sila. Time se, s jedne strane, priznaje, a s druge, ograničava pravo na nezavisnost, odnosno nacionalni suverenitet (Keane, 1994). Stvarne posljedice tog poteza, međutim, ne proizvode namjeravani učinak: poboljšanje položaja manjina i veću međuetničku toleranciju. Rat u "priznatoj" Bosni i Hercegovini i dalje bjesni, napetost u "priznatoj" Hrvatskoj ne opada. Sama činjenica da je priznavanje tih dviju država bilo formalno ali ne i do kraja sankcionirano (intervencijom odnosno zaštitom priznatih granica), stvarno otvara prostor novim sukobima i "svršenim činovima". U takvu, neprestano segmentirajućem, prostoru sjajno se regenerira i učvršćuje sustav moći s vojnopolitičkom dominantom na osnovi etnonacionalne mobilizacije. Ni po strukturi ni po svrsi taj sustav se ne može temeljiti na poštivanju ljudskih prava i toleranciji, niti se može integrirati u zapadni sustav. Zapravo, on traži etnonacionalno utočište i međunarodno priznanje upravo takva a ne nekog drugog lica. Zapadni sustav, pak, kojim prevladava ekonomski interes, neće se upuštati u preoblikovanje tog lica moći i identiteta zbog prevelikih troškova takva zahvata. On ružno lice nezapadne moći ignorira ili napol priznaje. Time mu omogućuje put do lokalne pobjede ili poraza, ali i stara i nova savezništva pa i reintegraciju u veći, međunarodni sustav moći, uključujući zapadni, ovisno o krajnjim ishodima lokalnih sukoba. (Tako preobražaj Miloševića od "balkanskog krvnika" do "šampiona" lokalnog mirotvornog procesa pokazuje kako se, u krajnjoj liniji, isplati osvajati u vrijeme interregnuma, nedefiniranog statusa priznatih država, i kako onaj koji vuče prve ratne poteze prvi vuče i bijele figure mirotvornih poteza. Moć u koju Zapad ne može intervenirati, jer je intervencija preskupa, praktički je komplementarna njegovoj moći, budući da drugi sustav podnosi troškove promjene koju njegov sustav ne može podnijeti).

Svrha ovog priloga nije objasniti svjetske izgledе nacionalizma nego upozoriti na jake sklonosti prema segmentaciji moći - barem u dijelu svijeta u kojem mi živimo - pri čemu su moderne (sekularne) svjetske ideologije, kao što su to bile i predmoderne (vjerske) svjetske ideologije, paravani za širenje državnih ili paradržavnih tvorevina. Suprotnost između lokalne i svjetske legitimacije elita nije deplasirana zahvaljujući njihovoj sposobnosti da sakupljaju šanse za svoje održavanje na oba načina, i putem dezintegracije i putem integracije društava. Dojučerašnji borci za socijalizam i internacionalizam postaju pobornicima nacionalizma i rasizma, analogno s konverzijama na Zapadu otprije pedesetak godina (reprezentativni primjeri Waldheima i Mitteranda). To malo govori o ideologiji, a više o prirodi interesa da se po svaku cijenu opstane na poziciji moći.

Najposlije, amoralno (ali ipak, da upotrijebimo Hegelov izraz, "ćudoredno") manevriranje interesa ima korijen u samoj naciji-državi. Njezino unutrašnje strukturiranje moći jest survivalističko. Naravno, nacija-država nije i ne može biti samodovoljno društvo. Da bi preživjela, mora se uključiti u međunarodno tržište i razmjenu (o starom sporu između realista i mondijalista u teoriji međunarodnih odnosa vidi: Bergesen, 1990). Zatvoreno društvo jest iluzija. Ali, premda mitotvorna, ta je slika jaka i aktivna. Ona naciju čini proturječnom - otvorenim društvom na etnocentričnoj podlozi. To čini međunarodne veze nepouzdanima. Političke tendencije nagomilavanja i očuvanja moći u sprezi sa sociokulturnim značenjima koja se pridaju takvoj tendenciji, tj. nacionalizmom kao zahtjevom za ekskluzivnim pravom na iskorištavanju resursa na teritoriju države, jesu upravo autarkične. To je realizacija koju Clegg (1989) opisuje kao "okrug moći", kao rezultat spoja systemske i socijalne integracije - "proizvodnje" i "discipliniranja", na jednoj strani, i fiksiranja i refiksiranja značenja i članstva, na drugog strani. Nacija je organizirani spoj systemske moći i kolektivnog članstva, iz čega sudionici ne mogu izići bez teških gubitaka (moći i identiteta). Mann tu strukturu opisuje kao mrežu četiriju dimenzija ili resursa moći: ekonomske, političke, vojne i kulturne, odnosno ideološke - te kaže da je nacija-država "najautoritativnija organizacija moći na svom vlastitom terenu" (Mann, 1993, 737).

Nacija zaokružuje izvore moći, materijalne i simboličke, a ne neku određenu ideju ili ideologiju svijeta. Time se, međutim, ne opredjeljujemo za realističku teoriju međunarodnih odnosa, koja pretpostavlja da je "sebičan interes" nacionalne države alfa i omega borbe za moć i da ta borba može prestati tek onda kada jedna od država preuzme potpunu dominaciju (Morgenthau, 1978). Za razliku od toga, tvrdimo, prvo, da nacionalni interes nije, kao ni nacionalna moć, jedinstvena kategorija - osim u trenucima solidarnoga i u osnovi iracionalnog masovnog jedinstva; i drugo, da "sebičan interes" karakterizira ponašanje elita moći te da se on uistinu ostvaruje i u integracijskim, transnacionalnim i dezintegracijskim etnonacionalnim etapama izgradnje sustava moći. Drugim riječima, sustav moći hrani se u obje dimenzije, nacionalnoj i internacionalnoj. On je referentna i najaktivnija točka stvaranja i održavanja nacionalnog i internacionalnog sustava, mira i prosperiteta, kao i rata i propadanja.

Premda postoje proturječja između načela suverenosti nacije-države i globalnog povezivanja, od pitanja ljudskih prava do vojnih pitanja (usp. Keane, 1994; Held, 1990), ta proturječja nisu ni potpuna ni najdublja. Sustav nacija-država u bitnim je stvarima komplementaran regionalnim i globalnim sustavima, prije svega u manje razvijenim zemljama koje se ne mogu integrirati u globalne (zapadne) sustave i koje nacionalnim opstankom, što uključuje i bacanje krivnje na razvijene zemlje ili na

nerazvijene ali prijeteće susjede, kompenziraju neuspjeh i siromaštvo. Teško da se može naći hranjivija podloga za obje priče o sustavima moći.

Internacionalizam prosperiteta i korporativizam krize?

Sam fenomen koncentracije i centralizirane kontrole resursa moći od manje ili više povezanih elita karakterizira i prednacionalne, teritorijalne države. Ali one nikada nisu bile kompaktne na kulturnoj osnovi. Stare monarhije i carstva nisu se, kao ni ranomoderna regionalna tržišta, poklapala s granicama jednog naroda ili jezika, osim u izuzetnim slučajevima (npr. u Japanu). Specifičnost nacionalizma i nacije-države jest u masovnoj podršci, jer se politička moć spaja s određenim kolektivnim članstvom i značenjima. Ta podrška masovnoga, nacionalnog "mi" jest demokratska u tom smislu što ne prejudicira koja će konkretna politička stranka dobiti većinu na izborima. S druge strane, takva je podrška kvazidemokratska, jer biračko tijelo neće izabrati inozemnu stranku ili predsjednika za svoje vođe.

Općenito, radi se, kako ističe Balibar (1992), o dva jezika moći kojima se služi gornji sloj društva. Jedan je jezik apstraktan i univerzalistički - liberalan ili socijalistički, tehnokratski ili politokratski - prilagođen horizontalnoj perspektivi integracije gornjeg sloja, kada on vidi vlastitu korist u nekoj sprezi međunarodnog povezivanja. Drugi je jezik familijaran, natopljen popularnim stereotipima, namijenjen unutrašnjoj i međuslojnoj, tj. nacionalističkoj ili rasističkoj perspektivi integracije. Sličnu distinkciju upotrebljava i Smith (1986) s tim što smatra da ona ima staro porijeklo u "aristokratskoj" (lateralnoj) i "pučkoj" (vertikalnoj) ideologiji i "etnijski".

U modernom kontekstu nacija-država najsolidnija je osnova za meandriranje elita moći prema modernoj svjetskoj aristokraciji i prema populističkom provincijalizmu. Međutim, "cik-cak kretanje", kako ga opisuje Wallerstein, što karakterizira dominantnu buržoaziju, kako "bijelu" tako i "crvenu", ne može se izvesti - i to je točka našeg neslaganja s Wallersteinom - a da mu se ne osigura jedan tako solidan teren kao što je (etno)nacionalni. Iz lokalnih tvrđava šire se globalni zagrljaji i samo u njima može se potražiti utočište nakon vanjskih pustolovina, kriza i neuspjeha. To vrijedi i za elite nacija-država malih i nerazvijenih zemalja, samo što one svoju dimenziju moći oblikuju tako da projiciraju antagonizme ovisno o ponašanju ekonomskih elita razvijenih zemalja te ovisno o odnosima spram susjednih država i naroda na sličnom stupnju razvijenosti.

Sveukupno, integrativna ili dezintegrativna politika u polietničkom društvu i međunarodnim odnosima - jedna koja kaže da je bolje živjeti zajedno i druga koja kaže da je bolje živjeti odvojeno - ne donosi pouzdana jamstva u korist većine

pripadnika etničkih skupina. Osobito ako dezintegracija neminovno vodi u etničke sukobe a integracija u diktaturu, odnosno veliku koncentraciju moći u transetničkoj ili transnacionalnoj državi (o potonjem usp. Held, 1990). Ipak, većine radije prihvaćaju etnonacionalizam i naciju-državu, kao prvorazredan oblik nadređene moći, jer je on u skladu s njihovim kolektivnim identitetom. To je "familijaran" oblik moći i društva, gdje ljudi lakše toleriraju krizne i nezadovoljavajuće ekonomske i političke situacije nego u nadnacionalnim okvirima, koje u sličnim situacijama smatraju ne samo nedjelotvornima nego i "tuđima". Zato se moderni sustav moći služi "politikom identiteta" (Taylor, 1992) i drži se nacionalizma, nacije-države i podjela prema etničkoj pripadnosti kao sigurnog utočišta. Upitno je može li daljnja integracija nacija-država na osnovi velikog zajedničkog tržišta, u slučaju privrednih kriza i destabilizacije odnosa među grupama i društvima, osigurati novu a manje regresivnu točku uzmaca i dekonstrukcije - ili je etnonacionalizam najtrajniji oblik sastajanja masa i elita u uvjetima nepovoljnih privrednih ciklusa ili međunarodnih političkih nesporazuma.

Sredinom osamdesetih Chirot je predviđao: "U kasnim godinama dvadesetog stoljeća počinje se uviđati da je socijalizam potrošena snaga, ali da će korporativizam, u onoj ili ovoj odjeći, vjerojatno prevladavati u idućem stoljeću. Nastavak plime i oseke industrijskog napretka i opadanja i neprekidni rastući pritisak na vlade da ublaže nevolje koje proizvode ti ciklusi, korporativistička solidarnost sve će se više pojavljivati kao zadovoljavajuće rješenje" (Chirot, 1986, 295). Ipak, teško je zamisliti što bi, umjesto nacionalizma, bila osnova korporativne solidarnosti. Osobito stoga što se bipolarni sustav moći raspao i krize više ne pogađaju socijalizam i liberalizam, kao nazive za čvrsto povezane i međusobno suprotstavljene sustave moći na globalnoj razini, nego pogađaju prije svega lokalne jedinice sustava, nacije-države. Doduše, nezadovoljstvo u tim okvirima moglo bi se mobilizacijom proširiti do razine vjerskih i kulturno-civilizacijskih veza savezništva, kako to pretpostavlja Huntington (1993). Ali je teško dalje pretpostaviti da bi nezapadne zemlje, poput islamsko-arapskih, mogle na duže vrijeme održavati nadnacionalnu solidarnost i zajedničke političke, vojne i privredne ustanove za rješavanje vlastitih unutrašnjih problema. Takav sustav moći mogao bi se izgrađivati i održavati jedino u slučaju trajnijeg i jedinstvenog sukobljavanja sa zapadnim sustavom. Ali, kao što je pokazao rat u Zaljevu, kao i stanja prije i poslije rata, linije arapsko-islamskog jedinstva nisu proradile. Također nisu proradile ni linije solidarnosti među akterima u slučaju (post)jugoslavenske krize od kraja osamdesetih do danas. Oni su se podijelili na prozapadne i antizapadne struje ali na nekonzistentan način. Teško je očekivati savezništvo, solidarnost i transnacionalnu korporativizaciju veza između, primjerice, Iraka i Libije, Srbije i Grčke, ili Hrvatske i bosanskih Muslimana, iako među njima postoje subjektivne predodžbe o pogodnosti savezništva protiv drugih strana u sukobu, ali su te predodžbe sekundarne u odnosu na jačinu etnocentričke preferencije.

Pri svemu tome, zapadni sustav prisustvuje sukobima u ulozi onoga koji se samo taktički opredjeljuje, naginjući se čas na jednu čas na drugu stranu u sukobu (slučaj bivše Jugoslavije), ili samo ograničava moć jedne strane u sukobu (slučaj Iraka). Time onemogućuje nove hegemonizme izvan svog područja ali ujedno, namjerno ili nenamjerno, razbija potencijalne nadnacionalne veze.

Prema tome, ne samo u slučajevima ekonomskih kriza, nego, još i više, u slučajevima vojnopolitičkih kriza i sukoba, što karakterizira nerazvijene zapadne zemlje, korporativizirana solidarnost zadržava (etno)nacionalistički okvir i teško se širi izvan tog okvira. Takva segmentiranost i nepovezanost nezapadnog sustava moći - on postoji kao mehanički skup nacija-država bez međusobnih organskih veza (potonje se pružaju jedino u smjeru zapadnog sustava moći) - može, najposlije, zbog nepostojanja velike vanjske prijetnje, pospješiti regeneriranje nacionalnog korporativizma unutar samog Zapada. Nejedinstvena vanjska politika Evrope i Amerike (u slučaju bivše Jugoslavije) novi je znak konsolidiranja žarišta moći na nacionalnoj osnovi. Naravno, to još nije i tipična korporativistička politika, budući da se ona potpuno formira tek kao reakcija na privrednu krizu unutar sustava. Pri tom se čini malo vjerojatnim da bi, pogođene krizom, zapadne zemlje, kao što to nisu učinile ni istočne ni južne zemlje, jedna drugoj solidarno pomagale, da bi postojeći sustav moći mogao razgranati dobrotvorne, altruističke ili recipročne institucionalne veze. Etnonacionalizam omogućuje sustavu moći da i u nepovoljnim vanjskim okolnostima (privredne krize ili vojnopolitičkog sukoba) zadrži svoju fizionomiju, tj. prioritetan način raspolaganja resursima i poredak elita. Ali i da u povoljnijim vanjskim okolnostima privremeno zakorači u međunarodnu podjelu resursa moći. U toj se fazi sustav moći dopunjava, a u kriznoj fazi čuva ono što je u međuvremenu stekao. Zbog toga ne postoji duboka ni trajna proturječnost između liberalizma ili boljševizma, na jednoj strani, i etnonacionalizma, na drugoj strani. Takvo proturječje bilo je i jest izraz visokih konjunktura na svjetskom tržištu i vojnopolitičkom planu.

LITERATURA

ARMSTRONG, J. A. (1982). *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill: University of Carolina Press.

ARMSTRONG, J. A. (1992). "The Autonomy of Ethnic Identity", u: A. J. Motyl (ed.). *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities*. New York: Columbia University Press.

BALIBAR, E. (1992). "La forme nation: histoire et ideologie", u: E. Balibar i I. Wallerstein. *Race, Nation, Classe. Les identités ambiguës*. Paris: Découverte.

- BAMYEH, M. A. (1993). *Transnationalism*. London: Sage.
- BELANGER, S. i M. PINARD (1991). "Ethnic Movements and Competition Model", *American Sociological Review* 56 (August), str. 446-457.
- BERGESEN, A. (1990). "Turning World-System Theory on its Head", u: M. Featherstone (ed.). *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*. London: Sage.
- BRATTON, M. i N. van de WALLE (1994). "Neopatrimonial Regimes and Political Transitions in Africa", *World Politics* 46 (July), str. 453-89.
- CHIROT, D. (1986). *Social Change in the Modern Era*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- CLEGG, C. R. (1989). *Circuits of Power*. London: Sage.
- COAKLEY, J. (1992). "The Social Origins of Nationalist Movements and Explanations of Nationalism", u: J. Coakley (ed.). *The Social Origins of Nationalist Movements*. London: Sage.
- CONNOR, W. (1984). *The National Question in Marxist Leninist Theory and Strategy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- CONNOR, W. (1993). "Beyond reason: the nature of the ethnonational bond", *Racial and Ethnic Studies* 16 (July), str. 373-389.
- ELSTER, J. (1986). "The market and the forum", u: J. Elster i A. Hylland (eds.). *Foundations of Social Choice Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FURTADO, C. F. Jr. i M. HECHTER (1992). "The Emergence of Nationalist Politics in the USSR", u: A. Motyl (ed.). *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities*.
- HELD, D. (1990). *Modeli demokracije*. Zagreb: Školska knjiga.
- HOBBSAWM, E. (1992). *Nacije i nacionalizmi*. Zagreb: Novi Liber.
- HODSON, E. et al. (1994). "National Tolerance in the Former Yugoslavia", *American Journal of Sociology* 99 (May), str. 1534-58.
- HORROWITZ, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- HUNTINGTON, S. P. (1993). "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Summer, str. 19-94.

KALDOR, M. (1993). "Yugoslavia and the New Nationalism", *New Left Review* 197, str. 96-112.

KATUNARIĆ, V. (1993). "The Conflicts in Ex-Yugoslavia/Croatia in the light of the Ethnic Competition Model", *Journal of Conflict Processes* 1 (July), str. 2-14.

KATUNARIĆ, V. (1994). *Bogovi, elite, narodi*. Zagreb: Antibarbarus.

KEANE, J. (1994). "Nations, nationalism and citizens in Europe", *International Social Science Journal* 140, str. 169-184.

KEATING, M. (1989). *State and Regional Nationalism*. New York: Harvester - Wheatsheaf.

KELLAS, J. G. (1991). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. London: Macmillan.

MANN, M. (1993). *The Sources of Social Power*, vol. 2. London: Cambridge University Press.

MOYNIHAN, D. (1993). *Pandemonium*. Oxford University Press.

MORGENTHAU, H. (1978). *Politics Among Nations*. New York: Knopf.

MOROKVASIC, M. *et al.* (1994). "Les Migrations Est-Ouest dans le Debat Politique et Scientifique en France et en Allemagne", *Innovation* 7, str. 117-136.

NOIRIEL, G. (1992). "The Question of the National and the Social Sciences", referat održan na University Summer Program, St-Pierre-les-Nemours, September 7-11.

OLZAK, S. i J. NAGEL (1986). "Competitive Ethnic Relations: An Overview", u: S. Olzak i J. Nagel (eds.). *Competitive Ethnic Relations*. Orlando: Academic Press.

PARSONS, T. (1992). *Društva*. Zagreb: August Cesarec.

RIGGES, F. W. (1991). "Ethnicity, Nationalism, Race, Minority: A Semantic/Onomastic Exercise (part two)", *International Sociology* 6, br. 4, str. 443-463.

SMITH, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

SMITH, M. G. (1986). "Pluralism, race and ethnicity in selected African Countries", u: J. Rex i D. Mason (eds.). *Theories of Race and Ethnic Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

STAVENHAGEN, R. (1993). "Self-Determination: Right or Demon?", *Journal of Ethno-Development* 2, br. 1, str. 68-75.

ŠTULHOFER, A. (1992). "Testirajući teorije etničkog sukoba: Occamova oštrica i početak rata u Hrvatskoj", *Društvena istraživanja*, br. 2-3, str. 365-382.

TAYLOR, C. (1992). *Multiculturalism and the "Politics of Recognition"*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

TOURAINÉ, A. (1992). *Critique de la modernité*. Paris: Fayard.

WALLERSTEIN, I. (1990). "Culture as the Ideological Battleground of the Modern World-System", u: M. Featherstone (ed.). *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*. London: Sage.

WALLERSTEIN, I. (1991). *Geopolitics and Geoculture*. Cambridge: Cambridge University Press.

WALLERSTEIN, I. (1994). "The Agonies of Liberalism", *New Left Review* 204, str. 3-17.

ZASLAVSKI, V. (1985). *Neostaljinistička država*. Zagreb: Naprijed.

POWER AND ETHNONATIONALISM

SUMMARY

The fact that modern development does not diminish the importance of ethnonational identity and conflict and the creation of nation-states is explained as an effect of the two-fold action of modern elites, both of the liberal and bolshevik type. The first (i.e. liberal) pattern seeks a universalistic form of legitimization, and it is based on the expansion of economic and (military-)political power in international dimensions: via the world market and (military-)political alliances. This pattern is chronically unstable due to cyclical economic crises and political tension and conflicts. The second pattern is particularistic and based on a deep-level fusion of the power and prestige of elites with local collective memberships and facets of meaning such as ethnonational identity and the nation-state. This pattern of power is more reliable and "familiar", and it more easily withstands economic and political convulsions brought about by domestic and foreign actors. Therefore, ethnonational corporatism constitutes a framework for contemporary ethnonational corporatism constitutes a framework for contemporary and probably for future (dis)integrative processes, or rather zig-zag movements in the power systems of Western and non-Western societies.